

13

И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН

ЖАРЧЫСЫ

ЧЫГАРЫЛЫШЫ: 2 (2012)

Серия: педагогика жана психология

Ишенаалы Арабаевдин 130 жылдыгына арналган
«Маданият жана билим берүүдө агартуучулардын мурастары
жана алардын заманбаптуулугу» аттуу
эл аралык илимий-практикалык конференция

Жарыяланган макалалардын бардыгы эле редакциянын көз карашын билдирбейт. Чыккан материалдар Улуттук Аттестация комиссиясы тарабынан илимий макала катары кабыл алынат.

Журнал Кыргыз Республикасынын Адиет министрлигинен каттоодон өткөн.

Журнал Кыргыз Республикасында жана КМШ өлкөлөрүндө таркатылат.

ISBN 1654-5611

Дареги: Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51
Тел.: 66-39-90
«Махprint» басмаканасында басылды.

Башкы редакциялык коллегия:

1. Абдырахманов Т.А. – т.и.д., профессор, башкы редактор
2. Каниметов Э.Ж. – ф.и.к., доцент
3. Конурбаев Т.А. – пс.и.к., доцент

Редакциялык коллегиянын мүчөлөрү:

1. Калдыбаева А.Т. – п.и.д., профессор
2. Акиева Г.С. – п.и.д., профессор
3. Байсалов Дж.У. – п.и.д., профессор
4. Мусаев С.Ж. – ф.и.д., КР УИА мүчө-корр.
5. Чодураев Т.М. – геогр. и.д., профессор
6. Чоров М.Ж. – п.и.д., профессор
7. Токсонбаева Э.Т. – п.и.к., доцент

Педагогика сериясынын редакциялык коллегиясы:

1. Смапбаев О.А. – п.и.к., доцент
2. Пак С.Н. – п.и.к., доцент
3. Эсенгулова М.М. – п.и.к., доцент

54

ВЕСТНИК

КЫРГЫЗСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА имени И. АРАБАЕВА

ВЫПУСК 2 (2012)

Серия: педагогика и психология

Международная научно-практическая конференция:

«Наследие просветителей в культуре, образовании и их влияние на современность», посвященной 130 летию Ишенаалы Арабаева

Точка зрения опубликованных в Вестнике статей может не совпадать с позицией редколлегии. Материалы, публикуемые в журнале, признаются НАК Кыргызской Республики в качестве научной статьи.

Журнал зарегистрирован Министерством юстиции КР.

Журнал распространяется в Кыргызской Республике и в странах СНГ.

ISBN 1654-5611

Адрес: г. Бишкек,
ул. Раззакова, 51
Тел.: 66-39-90

Отпечатано в типографии
«Maxprint»

Главная редакционная коллегия:

1. Абдырахманов Т.А. – д.и.н., профессор, главный редактор
2. Каниметов Э.Ж. – к.ф.н., доцент
3. Конурбаев Т.А. – к.п.н., доцент

Члены редакционной коллегии:

1. Калдыбаева А.Т. – д.п.н., профессор
2. Акиева Г.С. – д.п.н., профессор
3. Байсалов Дж.У. – д.п.н., профессор
4. Мусаев С.Ж. – д.ф.н., член-корр НАН КР
5. Чодураев Т.М. – д.геогр. н., профессор
6. Чоров М.Ж. – д.п.н., профессор
7. Токсонбаева Э.Т. – к.п.н., доцент

Редакционная коллегия серии: педагогика

1. Сманбаев О.А. – к.п.н., доцент
2. Пак С.Н. – к.п.н., доцент
3. Эсенгулова М.М. – к.п.н., доцент

МАЗМУНУ – СОДЕРЖАНИЕ

ПЛЕНАРДЫК ДОКЛАДДАР – ПЛЕНАРНЫЕ ДОКЛАДЫ

Абдырахманов Т. А. Многоуровневая система подготовки специалистов как важнейший фактор общего образовательного пространства стран СНГ и ШОС.....	9
Эсенгулова М.М. Просветительская деятельность и педагогическое наследие Эшенаалы Арабаева	12
Муратов А.Ж., Элдик педагогикалык материалдардын Ишеналы Арабай уулунун алиппесинде интерпретацияланышы	16
Асипова Н.А. Доор, коом, маданият жана инсан талаптарына ылайык билимдин милдетинин социалдык эволюциясы	18
Сияев Т.М. Азыркы мезгилдин мугалиминин профессионалдык компетенттүүлүгү: мотив компонентти.....	20
Арабаева М. Чоң атам Эшенаалы Арабаев жөнүндө эскерүү.....	24

СЕКЦИЯ I

АГАРТУУЧУЛАРДЫН ПЕДАГОГИКАЛЫК МУРАСТАРЫ ЖАНА БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ИННОВАЦИЯЛЫК ӨНҮГҮШҮ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ И ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Алимбеков А.А. «Кыргыз этнопедагогикасы» курсунун жогорку педагогикалык билим берүү системасындагы орду	25
Алишеров А. Б. Значение творческого наследия выдающего композитора-симфониста Аскара Тулеева в современное время	28
Аминов Т.М., Система педагогического образования в Башкирии. Конец XIII - начало XX века	30
Байсалов Ж.У., Акунова А.Р., Өжөрбаева С.М. Тунгуч агартуучу Эшенаалы Арабаевдин сабат ачуу китептери тууралуу	33
Бейшеналиев А.Б. Дүйнөлүк билим берүүдөгү «Гүлен мектептери» жана «Гүлен кыймылы»	35
Бейшеналиев А.Б. Фетхуллах Гүлендин ойчул-педагог катары калыптануусу	37
Бектуров Т. М. Экологиялык проблемалар жазуучулардын чыгармачылыгында	40
Дениз Арык Кыргыздын кыймылдуу оюндарын изилдөөнүн философиялык, теориялык жана педагогикалык негиздери	43
Жумаева Ж.Т. Түгөлбай Сыдыкбековдун феномени	45
Зулуев Б.Б. Тарыхый билим берүүнүн структурасы жана мазмуну	48
Иманбакаева М.Г. Педагогические воззрения И. Арабаева в формировании патриотизма средствами инновационных технологий у учащихся школ	51
Калдыбаева А.Т. Женижок – дүйнөлүк гуманисттик педагогиканын улантуучусу	54
Калдыбаева А.Т. Эл акындарынын көркөм сөз өнөрү – таалим-тарбиялоонун каражаты	57
Конурбаев Т.А. И. Арабаевдин 130 жылдыгы - жалпы кыргыз элинин мааракеси	59
Кутанова Р.А. Кыргыз интеллигенциясынын өмүрү – жаштарды тарбиялоодо идеал катары	61
Кутанова Р.А. И. Арабаевдин ишмердүүлүгү – кыргыз улуттук педагогиканын негизи	64
Мамырова М.И. Народные традиции и обычаи как регуляторы социального поведения	66
Муратов А.Ж. Элдик педагогика – элдик драмада	68
Насипбаева Р.И. «Эр Солтоной» кенже баатырдык эпосундагы таалим-тарбия идеялары	70
Раимкулова А.С. Творческие вклады народных учителей Кыргызстана в теорию и практику формирования познавательной активности школьников.....	72

Жуманкулова Е.Н. Дополнения к программам педагогических специальностей для формирования деонтологической готовности будущих педагогов к работе с детьми девиантного поведения	
Исмаилова Г.Д. "Азыркы табият таануунун концепциялары" курсун окутуунун теориядагы жана практикадагы абалы.....	
Кайдиева Н.К. Некоторые вопросы обучения курса «математика» студентов гуманитарных специальностей.....	
Кособаева Б.М. Болочок мугалимдерди педагогикалык иш аракеттерге даярдоо	
Назаралиева Ч.Ш. Возможности использования эстетического воспитания в высшем учебном заведении.....	
Пак С.Н. Технологии интерактивного обучения на занятиях педагогики	
Панков В.В. Социально-политическая подготовка студентов университета - как педагогическая проблема	
Сартбекова Н.К. Коммуникативная деятельность студента в процессе изучения английского языка	
Сартбекова Н.К. Особенности педагогического мастерства преподавателя вуза	
Сейталиева Э.С. Студенттердин өз алдынча ишин пландаштыруу боюнча кээ бир сунуштар.....	
Син Е.Е. Оценка работы вузовского педагога	
Син Е. Е. Компоненты инновационной деятельности вуза.....	
Син Е.Е. Роль методики преподавания математики в сохранении традиции и развитии инновационных технологии в обучении.....	
Сманбаев Ө.А., Аманова А. Ө. Окуучуларга кесиптик багыт берүү ишине мамиле кылуунун аспекти.....	
Сулайманова Ж.Н. Роль педагога в развитии творческих способностей студентов - будущих учителей технологии и предпринимательства и художников-стилистов.....	
Султанкулов Д.И. Э. Мамбетакунов жана физикалык түшүнүктөр	
Султанкулов Д.И., Бекташев Б.Б. Окуучулардын илимий көз караштарын калыптандырууда физика илиминин өнүгүү тарыхынын ролу	
Сыдыкова Г. Система межличностных отношений	
Чумакова И.А. Исследование детской одаренности в современной психологии	

Окуучуларга кесиптик багыт берүү ишине мамиле кылуунун аспектилери

Сманбаев Ө.

А.И.Арабаев атындагы КМУ

Аманова А. Ө.

Ж.Баласагын атындагы КУ

Кесиптик багыт берүү - бул ар бир окуучунун ден-соолугун, жөндөмдүүлүгүн, кызыгуусун жана коомубуздун квалификациялуу даярдыгы бар адистерге муктаждыгын эске алып, аны аң сезимдүү кесип тандап алууга даярдоо боюнча жүргүзүлүүчү педагогикалык иштердин системасы. Өсүп келе жаткан жаш муундарды кесип тандап алууга даярдоо тагаал проблема болгондуктан социологиялык, экономикалык, педагогикалык, психологиялык, медициналык аспектилерде изилденүүдө.

Педагогикалык адабияттарды талдоо кесиптик багыт берүү проблемасы ар тараптуу изилденип, аң сезимдүүлүк, өз алдынчалык, эркин тандоо ж.б. принциптери каралып (В.Д. Сахаров, А.Д. Сазонов, Н.Н. Захаров, С.Н. Чистякова ж.б.), теориялык жоболор, методикалык сунуштар берилгендигин көрсөтүүдө. Бирок, ошондой болсо дагы кесипке багыт берүү проблемасынын актуалдуулугу артып, анын чечилбеген маселелери пайда болду. Анткени, азыркы кездеги өндүрүш, жаңы өндүрүштүк, учурдагы шартка ылайык келген кесиптик багыт берүү ишине өзгөчөлөнгөн мамиле кылуунун айрым жагдайларын (принциптерин) тактоонун зарылдыгын пайда кылды. Педагогика илиминдеги жетишкендиктерге, алдынкы педагогикалык тажрыйбаларга таянуу менен кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугун артыра турган төмөндөгүдөй мамиле жасоонун жагдайларын белгилемекчибиз.

1.Кесиптик багыт берүү ишине социалдык-экономикалык мамиле жасоо. Коомдогу өзгөрүүлөргө ылайык бул проблеманын социалдык-экономикалык аспектисине көңүл бөлүүнүн зарылдыгы келип чыкты. Окуучуларды аң сезимдүү кесип тандап алууга даярдоонун ийгилиги түздөн-түз социалдык-экономикалык саясатка байланышканда болот.

Биринчиден, өлкөбүз үчүн стратегиялык мааниге ээ болгон, социалдык-экономикалык милдеттерди чечүүгө багытталган программалар түздөн-түз квалификациялуу даярдыгы бар адистерди, кесип ээлерин даярдоо менен тыгыз байланышат.

Экинчиден, базар экономикасына өтүүнүн натыйжасында өндүрүшкө эмгекти уюштуруунун жаңы формаларынын жана алдынкы технологиялардын киргизиле башташы жаштарга кесипке багыт берүүнү активдештирүүнүн зарылдыгын пайда кылды.

Үчүнчүдөн, келечекте өндүрүштүн тармактарынын жаңы типтеги, кеңири профилдүүлүктүн негизинде даярлыгы бар кесип ээлерине муктаждыгы өсөт.

Төртүнчүдөн, жаштардын кесиптерин объективдүү жана субъективдүү себептер менен алмаштырышы, айылдык жаштардын шаарларга миграциясынын өсүшү кесиптик багыт берүүнүн сапаттык деңгээлин жакшыртууну талап кылат.

Мына ушул сыяктуу факторлор окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн ролун жогорулатып, ага социалдык-экономикалык мамиле жасоону талап кылат. И.Н. Назимовдун пикири боюнча кесипке багыт берүүгө социалдык-экономикалык мамиле жасоо анын милдеттерин, форма жана методдорун гана тактабастан, анын мүмкүнчүлүгүн аныктоого жардам берет. Кесипке багыт берүүнүн экономикалык эффективдүүлүгү эмгектин өндүрүмдүүлүгүн жана сапатын (10-40%тин чейин) жогорулаткандыгынан, кадрлардын агымын төмөндөткөндүгүнөн көрүнөт (15-20%ке чейин). Жакшы жолго коюлган кесиптик багыт берүү ишинин жыйынтыгы адамдын чыгармачылык активдүүлүгүнүн өскөндүгүнөн, эмгегинен канааттангандыгынан, кесиптик оорулардын азайгандыгынан байкалат.(1)

Бир катар изилдөөлөрдө окуучулардын арасында кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө социалдык аспекти эске алуу керектиги көрсөтүлгөн. М.Х. Титмаев ою боюнча «индивид жана атайын группалар үчүн биринчи планда конкреттүү кесипти тандоо эмес, белгилүү социалдык позицияны ээлөө турат»(2). Окумуштуу В.Н.Шубкин өзүнүн изилдөөлөрүндө кесиптик шыкты социалдык шык катары классификациялаган (3). Ал эми М.Н.Руткевич менен Ф.Р.Филиппов(4) жаштардын планын алардын келечекте социалдык позициясын кесип тандоо менен тыгыз байланыштырса, В.И.Журавлев кесип тандоону адамдын турмуштук өзүн аныктоосу менен айкалыштырган (5). Элдин маданиятынын, билим деңгээлинин өсүшү, жашоо шартындагы өзгөрүүлөр жаштардын кесип тандоодогу позициясын күчөтөт. Кесип тандоого социалдык мамиле жасоо социалдык шарттарды башкача айтканда микро жана макро чөйрөнүн элементтерин, эмгек ресурстарынын абалын, тигил же бул кесип ээлерине коомдун муктаждыгын, жеке адамдын өзгөчөлүгүн эске алууну талап кылат.

Социалдык аспект- тигил же бул кесиптин коомдогу кадыр баркынын коомдук пикирди калыптандырууда эске алынышы, түздөн-түз илимий- техникалык жана коомдогу прогресстин талаптары менен байланышат. Адамдын көп түрдүү иш аракетинде социалдык мааниге ээ болгон кесиптик иш аракет өзгөчө орунду ээлейт. Кесип конкреттүү тарыхый түшүнүк болгондуктан анын мазмунун коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр, өндүргүч күчтөрдүн өнүгүү деңгээли, өндүрүштүк мамилелер жана башка маселелер түзөт. Эмгектин бөлүштүрүлүшү, өндүргүч күчтөрдүн жана мамилелердин өнүгүшү кесиптин функционалдык мазмунун түзөт. Ал эми кесиптин социалдык мазмуну кесиптин түрлөрү жана конкреттүү социалдык группалардын катнашы менен аныкталат. Кесипке багыт берүүнүн социалдык-экономикалык аспекти учурдагы жана перспективадагы өндүрүшкө тартыла турган эмгек ресурстарынын демографиялык структурасын үйрөнүү менен башталат. Аталган принцип кесиптик багыт берүү ишинин стратегиясын гана аныктабастан, окуучунун өлкөбүзүндө социалдык-экономикалык жактан анын алган кесипинин өзгөчөлүгүн жана анын перспективасын түшүнүүсүнө жардам берет.

2. Кесиптик багыт берүү ишине системалуу мамиле жасоо. Кесипке багыт берүү ишин өркүндөтүү өз кезегинде алгылыктуу системаны иштеп чыгууну талап кылат. Себеби, бул жагдай кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуу форма, методдорун, каражаттарын табууга, окуучулардын кесиптик кызыгуусун, аны тандоодогу мамиле мотивин калыптандырууга жардам берет.

Бул окуучуга кесиптик багыт берүүнү окуу тарбия ишинде ишке ашырылуучу тарбиялык иштердин системасы катары кароого мүмкүндүк берет. Кесипке багыт берүү ишинин системасы окуучу менен мугалимдин иш аракети аркылуу ишке кирет. Биринчи жолу- кесипке багыт берүү ишин түздөн түз мугалимдин уюштуруучу иш аракети аркылуу, 2-жолу мугалимдин уюштуруучулук жетекчилиги жок эле окуучунун аракети аркылуу ишке ашат, 3-жолу мугалимдин жана окуучунун биргелешкен иш аракети, уюштуруусу аркылуу. Биринчи жол авторитардык мүнөзгө ээ. Окуучунун пикири эске алынбайт. Алар пассивдүү угуучу катары жүрөт. Мисалы, кесипке багыт берүүгө байланышкан лекция өтүлсө, же бир башка иш чара өтсө алар алар окуучунун жарымысыз өтөт. Алар жөн гана угуучу болушат. Бул жол каалаган натыйжаны бербейт. Экинчи жол бир кыйла прогрессивдүү келип, өзүн-өзү тарбиялоо аркылуу ишке ашат. Окуучу өзүнүн алдына максат коюп, өзүнүн иштөөнүн форма жана методдорун өзү тандайт. Бул жолго ар бир тарбиялануучу умтулуусу керек. Аны уюштуруусу тарбиялоону өзүн-өзү тарбиялоого айландырат. 3-жолдо кесиптик багыт берүү ишинин системасы мугалим менен окуучунун өз ара аракеттенишүүсү аркылуу ишке ашат. Өз ара аракеттенишүүнүн мүнөзү системанын сапатын аныктайт, Мында мугалимдин иш аракети багыттоочу жана жетекчилик роль ойнойт. Мугалим белгилүү этапта кесиптик багыт берүүнүн максатын, мазмунун, формасын, методун, каражатын аныктай алышы ылайык окуучунун иш аракети уюштурат. Системалык мамиле жасоо төмөндөгүлөрдү талап кылат. Биринчиден системаны составдык элементтерге ажыратып жана аларды сапаттык өзгөчөлүктөрүн үйрөнүүнү, экинчиден, берилген элементтердин ортосундагы абдан маанилүү байланыштарды, анын курчап турган чөйрөсүн байланышын эске алууну, үчүнчүдөн системалык мамиле жасоо өзүнүн мазмуну боюнча синтетикалык катары, илимий таанып билүүнүн методу катары кароону. Мына ушундай мамиле жасоо системаны түзүүдөгү негизги элементтердин жалпы жана жекелик касиеттерин аныктоого мүмкүндүк берет. Анткени, кесиптик багыт берүү процесси өзүнүн бүтүндүгү, анын компоненттеринин структурасынын, өнүгүү булактарынын, багыт берүүнүн системалык мүнөздө болушу менен шартталат.

Кесиптик багыт берүү ишине системалык мамиле жасоодо төмөндөгү компоненттерди бөлүп көрсөтүүгө болот:

- окуу тарбия ишин кесиптик багыт берүү иши менен байланышта педагогикалык долбоорлоо;
- окуу тарбия ишин моделдештирүү, ал өзүнө кесиптин модели жана ага байланышкан дифференциацияланган даярдоонун моделин камтыйт;
- окуу методикалык каражаттарды илимий негизде иштеп чыгуу;
- кесиптик багыт берүүнүн натыйжалуулугун текшерүү жана баалоо.

Демек, системалык мамиле жасоо кесиптик багыт берүү ишине методологиялык негиз болуп саналат. Анткени, мындай мамиле жасоо окутуу жана тарбиялоо процесстеринин, изилденүүчү процесстердин өз өзүнчө компоненттерин жана ар түрдүү сырткы байланыштардын ортосундагы байланыштарды бүтүндүктө үйрөнүүгө мүмкүндүк берет.

3. Кесиптик багыт берүү ишине инсандык мамиле жасоо. Инсан жөнүндөгү проблема абдан татаал болгондуктан илимий адабияттарда ар түрдүү аспектилерде каралууда. Натыйжада инсандын сапаттары, өзгөчөлүктөрү жөнүндөгү маселелер аныкталган. Психологдордун (А.И. Божович, А.Г. Ковалев, К.К. Платонов, С.Л. Рубинштейн ж. б. лар.) пикири боюнча инсандын структурасы өз ара байланышкан төрт подструктурадан турат.

Биринчи подструктура бул инсандын багытталгандыгы, анын социалдык өзүн аныктаганы. Бул подструктурадагы, кызыгуу, жөндөм муктаждык, мотив, идеал мааниси ээ болот.

Экинчи подструктура - жеке турмуштан алган тажрыйба. (билгичтик, көндүм, адат, билим).

Үчүнчү подструктура - психикалык процесстин жеке өзгөчөлүктөрү (эс, ой жүгүртүү, кабыл алуу, эрк, эмоция).

Төртүнчү подструктура - темпераменттин өзгөчөлүктөрү.

Кесиптик багыт берүү ишинде окуучунун жеке өзгөчөлүктөрүн (психологиялык, физиологиялык, денетарбиялык, жалпы өнүгүүсү ж.б.) эске алуу, анын чыгармачылык жөндөмүн, инсандык сапаттарын, өнүктүрүп, таанып билүүгө, кесиптик кызыгуусунун калыптанышына таасирин тийгизет. Инсандык мамиле жасоо кесиптик багыт берүү ишин туура уюштурууга, анын натыйжалуулугун арттырууга шарт түзөт. «Белгиленген мамиле жасоо педагогдун тарбиялануучуга ырааттуу (последователно) инсан катары, өзүнүн өнүгүүсүндө аң сезимдүү жоопкерчиликтүү субъект катары, тарбиялык өз ара аракеттенишүүсүнүн субъектиси катары мамиле жасоону талап кылат. (6)

4. Кесиптик багыт берүү ишине иш-аракеттик мамиле жасоо. Адамдын өнүгүшү жана калыптанышы жөнүндөгү концепция иш-аракеттин маңызын түшүнүү үчүн бирден-бир негизги жобо болуу менен кесипке багыт берүү маселесин туура чечүүдө мааниге ээ болот. Илимий адабияттарда (К.А.Абулханова-Славская, Л.П.Буева, И.С.Кон, Л.И.Анцыферова, М.С.Каган ж.б.лар) иш-аракеттин маңызы, структурасы, мааниси инсанды тарбиялоодогу ролу каралган. Иш-аракеттин ар түрдүү жагдайын талдоо, ага калыптандыруучу роль таандык болоору, ал адамдын реалдуу бытиеси боло тургандыгы, бирок өз кезегинде белгилүү тарыхый шарттарга, социалдык мамилелерге баш иери, адам иш-аракеттин субъектиси боло тургандыгын көрсөттү. Психологиялык-педагогикалык адабияттарда П.Р.Атутов, Л.С.Выготский, Г.Ананьев, В.А.Поляков, С.Л.Рубинштейн, М.Н.Скаткин, А.Шибанов ж.б.) жана окуучулардын эмгек иш-аракеттерин уюштурууну талдоо иш-аракеттердин кесиптик багыт берүүдөгү объективдүү жана субъективдүү мүмкүнчүлүктөрүн аныктоого жардам берет. Иш-аракеттин жүрүшүндө, биринчиден окуучунун өзү өзгөрөт (инсандын структурасы, көз карашы, ишеними, ж.б.) экинчиден, тышкы (предметтик) иш-аракет ички планга өтөт (П.Я.Гальперин), үчүнчүдөн, иш-аракет керектөөнүн пайда болушу жана аны канааттандыруунун булагы (А.Н.Леонтьев). Биз мындан иш-аракеттин теориялык, практикалык мааниси, атап айтканда объективдүү инсандын өнүгүшүн жана калыптанышына, кесиптандоосун таасир эте тургандыгын көрө алабыз. Иш-аракеттин субъективдүү кесиптик багыт берүүдөгү маанисин педагогикалык аспектиден көрүнөт. Проблеманын педагогикалык аспекти менен окуучунун иш-аракетин, мугалимдин уюштуруучу жана багыттоочу иш-аракети боюнча талдайбыз. Бул позицияда окуучунун бардык иш-аракетинин түрлөрүнөн карайбыз. Кандай гана иш-аракет болбосун, окуучунун кесип тандап алуусуна таасир тийгизүүчү фактор катары каралат. Ошол эле учурда жагымсыз педагогикалык шарттарда алар анын кесип тандап алуусуна терс таасирин тийгизет. Иш-аракеттин фактор катарында ишке ашырылышында педагогикалык башкаруу мааниге ээ болот. Окумуштуулар М.И.Кондаков, В.Ю.Кричевский, Н.С.Сунцов жана башкалар педагогикалык башкаруунун проблемаларын кароо менен анын ийгилиги ишти туура терең талдоодон, максат менен милдетти туура аныктагандыктан, иш-аракетти рационалдуу уюштургандыктан, максаттуу көзөмөлдөөдөн жана жөнгө салуудан көз каранды боло тургандыгын белгилешкен.

Окуучунун инсан катары калыптанышунда иш-аракет маанилүү каражат болуп саналат. Педагогикалык адабияттарда окуучулардын эмгеги окуу, өзүн-өзүн тейлөө коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгек деп бөлүштүрүлгөн. Демек, окуучунун эмгегинин ар бир түрү сөзсүз түрлө чыгармачылык, кайра түзүүчүлүк мүнөзгө ээ болушу керек. Кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө окуучунун эмгегинин түрүн эске алуу, анын инсандык касиеттерине туура келгендей уюштуруу гана жакшы натыйжа берет. Иш-аракетти туура уюштуруунун натыйжасында окуучу келечектеги кесиби жөнүндө кеңири маалыматтарга ээ болуп, теориялык жана практикалык даярдык ала алат.

Кесиптик багыт берүү ишине иш-аракеттик мамиле жасоо төмөндөгүлөрдөн келип чыгат: а) окуучулардын практикалык иш-аракетинен, б) тарбиячылардын, мугалимдердин иш-аракетинен, в) окуучунун жана мугалимдин өз алдынча иш-аракетинен. Мына ушундай мамиле жасоо кесипке багыт берүүнү коомдук өндүрүштүн ажырагыс моменти катары карап, ошол эле учурда кесиптик багыт берүүнүн объектиси жана субъектиси

жөнүндөгү маселени чечүүгө, андагы субъектилик-субъектилик, субъект-объектилик катнашуунун маселелерин чечүүгө мүмкүндүк берет.

5. Кесиптик багыт берүү ишине этнопедагогикалык мамиле жасоо. Окуучу белгилүү социалдык, маданий чөйрөдө жашап, тигил же бул этноско кирет. Этнопедагогикада элдин каада-салттардын тарбиялык мааниси бир кыйла кизилденген. Элдик каада-салттардын өсүп келе жаткан жаш муундарга эмгектик тарбия, жана кесиптик багыт берүүчүлүк чоң таасири бар. Мына ушул жагдайды эске алуу кесиптик багыт берүү ишин жергиликтүү шартка, элдин традициясына ылайык долбоорлоого мүмкүндүк түзөт.

6. Кесиптик багыт берүүнү гумандаштыруу жана демократташтыруу. Ишке ушул аспектиде мамиле жасоо окуучунун инсанына багытталгандыгынан, анын жекече өзгөчөлүктөрүнө көңүл бөлүнгөндүгүнөн, ар бир окуучуга өзүнүн мүмкүнчүлүгүнө, кызыгуусуна, шыгына жараша кесиптик иш аракетте сынап көрүүгө (окуу жана эмгек процессинде) шарт түзүүдөн, өз ара сыйлоодон, педагогикалык кызматташтыктан көрүнөт. Кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө мугалимдин мына ушул жагдайларды эске алышы, алгылыктуу форма методдорду тандоосуна, окуучунун кызыгуусун, шык жөндөмүн, инсандык асыл сапаттарынын өнүгүүсүнө таасирин тийгизет.

7. Кесипке багыт берүү ишинде окуучулардын жаш курагын эске алуу. Психологиялык адабияттарда (Л.С.Выготский, Д.Б. Эльконин, Л.И.Божович, А.К.Петровский, Б.Г.Ананьев, И.С.Кон ж.б.лар) жаш курак этаптарына бөлүү, психологиялык процесстердин өнүгүшү, анын дене тарбиялык жактан өнүгүшү менен байланышта болушу, инсандын өнүгүшүнүн социалдык, этникалык, маданий, тарыхый шарттар менен байкалышы каралган. Көрүнүктүү психолог В.В.Чебышева кесип тандоочу адам ата-энеси жана мектеп таасир тийгизген пассивдүү объект эмес, адегенде активдүү субъект катары аракеттениши керек деп белгилеген. Мына ушуга байланыштуу кесиптик багыт берүү ишинде инсандын активдүүлүгүн өнүктүрүүгө, тандоонун субъективдүү жагына басым жасалууда.

8. Кесипке багыт берүүгө комплекстүү мамиле жасоо. Бул жагдай азыркы кездеги өндүрүштүн адамга койгон талаптары, өндүрүштүн өнүгүүсүнүн объективдүү закондору менен аныкталат. Биринчиден, салыштырмалуу өндүрүштүн жана эмгектин мазмунунун жагдайынын бат алмашуусунун шарттарында; экинчиден, өндүрүштүн интеграцияланышынын закондоруна ылайык эмгек адамынан дайыма чыгармачылыкты талап кылат, үчүнчүдөн керектөөнүн жогорулаш закондору (закон возвышения потребностей). Бул закон бир жагынан өндүрүштүн билимдүү, ар тараптан даярдыгы бар жумушчуга керектөөсүнүн өсүшү, экинчи жагынан жумушчунун өзүнүн интеллектуалдык чыгармачыл эмгекке керектөөнүн өсүшү менен шартталат. Кесипке багыт берүү ишине комплекстүү мамиле жасоо кесипке даярдыктын моделин түзүүгө жардам берет.

12. Технологиялык мамиле жасоо. Квалификациялык даярдыгы бар кадрларды даярдоо дайыма тез темп менен өнүгүп жаткан өндүрүштүн алдында болуп, жаны пайда болгон милдеттерге жана проблемаларга карата ага бат багыт алып, ийкемдүү жана жөндөмдүү болуусу керек. Мына ушуга байланыштуу окуучуларды ой жүгүртө билүүгө, туура чечим кабыл алганга, коюлган проблеманы чечүү үчүн ар түрдүү варианттарды жандырып жана алардан алгылыктуусун тандап алууга үйрөтүү керек. Ар түрдүү факторлордун комплекси өндүрүшкө технологиялык мамиле жасоону мүнөздөйт. Мына ушуга ылайык эмгекке, кесипке даярдоонун технологиялык мамилеси келип чыгат. Технологиялык мамиле жасоо азыркы кездеги техникалык, экономикалык, гуманитардык ой жүгүртүүнүн мүнөздүү белгилерин интеграциялаган системалык ой жүгүртүүнү божомолдойт. Ой жүгүртүүнүн мындай стили азыркы кездеги ИТПнын технологиялык мезгилинде политехникалык билим берүүнүн негизинде болуп азыркы кездеги эмгек адамынын маданиятын калыптандырат. Технологиялык мамиле жасоону кесипке багыт берүү ишинде ишке ашыруу, анын системалык ой жүгүртүүгө багытталдыгы бир катар педагогикалык шарттарды божомолдойт: 1) окутуунун жана тарбиялоонун комплекстүүлүгү. 2) окуу процессинде ситуациялык логиканы өнүктүрүү. Азыркы кездеги кесиптик багыт берүүнүн проблемаларын чечүү политехникалык билим берүүнүн жаны мазмунун аныктоону талап кылат. Мында анын мазмунун азыркы кездеги илимий техникалык билимдердин тенденциясына карата күчөтүү керек.

Республикабыздын айыл мектептеринде жүргүзгөн изилдөөлөрүбүздө жогорудагы белгиленген жана башка принциптер эске алынды. Натыйжада эксперименталдык класстын окуучулары кесип тандоого байланышкан кенири түшүнүктөргө ээ болгондуктарын байкай алдык. Мисалы, «Азыркы кезде эмгекти уюштуруу формаларын билесинер?», «Кесип тандоодо адам эмнелерди эске алуу керек?» ж.б.у.с. суроолорго эксперименталдык класстын (260) окуучуларынын 65% ти толук, 27% ти канааттандыраарлык, 8% ти үстүртөн жооп беришсе, контролдук класстын окуучуларынын (267) 22% ти толук 28% ти канааттандыраарлык, 52% ти үстүртөн гана жооп жазышкан.

Демек, жогоруда белгиленген ишке мамиле кылуунун аспектилерин кесиптик багыт берүүнү оптималдаштырууга жардам берет деп айта алабыз. Кесиптик багыт берүү ишин оптималдаштыруу - бул социалдык экономикалык факторлордун, билим-тарбия берүүдөгү кенири педагогикалык мүмкүндүктөрүн, окуучунун жеке өзгөчөлүктөрүн (шык жөндөмүн, кызыгуусун, ден-соолугун ж.б.) эске алуу менен аны аң сезимдүү тандоого даярдоо. Аталган мамиле кылуунун жагдайлары төмөндөгү маселелерди чечүүгө жардам берет. Биринчиден, кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдөгү проблемаларды аныктоого; экинчиден - аны чечүү үчүн негизги багыттарын, форма методдорун, мазмунун тактоого; үчүнчүдөн - кесиптик багыт берүү ишин долбоорлоого, болжолдоого (прогноздоого) жардам берет; төртүнчүдөн - кесиптин багыт берүү ишин оптималдаштырууга шарт түзөт.

Биз жогоруда кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө ишине мамиле жасоонун айрым жагдайларын талдоодо толук. Көрсөтүлгөн жагдайлардын жыйындысы инсандын коомдогу өзүнүн социалдык келечегин талдоодо мүмкүндүк берет. Тигил же бул аспектинин бөлүп көрсөтүү өзүнчө максат эмес, ал жөн гана инсандын

социалдык келечегинин терең кароого мүмкүндүк берген таанып билүү процедурасы. Бирдиктүү методологиялык негиздин болушу кесипке багыт процессин түшүндүрүүнүн ар түрдүү пландагы мамиле жасоосунун багыттарын табууга мүмкүндүк берди. Концепция түрүндө биз бөлүп көрсөткөн мамиле жасоонун багыттары кесипке багыт берүү проблемасын изилдөөдө мааниге ээ болушу мүмкүн.

Адабияттар:

1. Назимов И.Н. Экономические и педагогические проблемы профориентации. - Киев.: Радянск. Школа, 1976.
2. Титма М.Х. Выбор профессии как социальная проблема. М.: Мысль, 1975. - 198 с.
3. Шубкин В.Н. Социологические опыты. М., 1970.
4. Руткевич М.Н., Филиппов Ф.Р. Социальные перемещения. М., 1970.
5. Журавлев В.И. Вопросы жизненного самоопределения выпускников средней школы. Ростов н/Д, 1972.
6. Мудрик А.В. Личностный подход // Российская пед-я энциклопедия. 1993 г. т. 1. с. 522.